

MUQIMIY SIYOSATI. SIYOSAT BOSIM O'TKAZGAN QARASHLAR

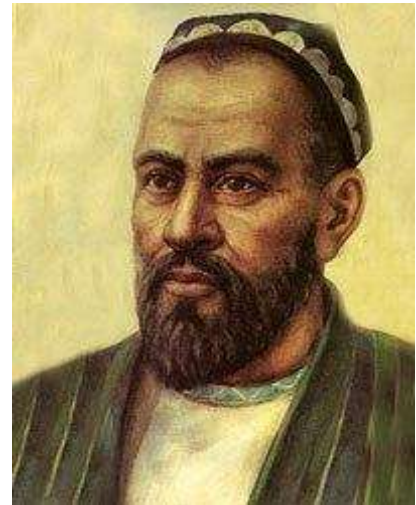
Sarayev Samandar Rafailovich
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
samansarayev@mail.ru
+998935773838

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7431930>

Annotatsiya: 1950 yilda shoirning asarlari Moskvada rus tilida "Lirik va satira" nomi bilan chiqdi. 1953 yilda vafotining 50 yilligi munosabati bilan u haqida bir qancha tadqiqotlar yaratildi va o'qish uchun poydevor qo'yildi. H.Yagubovning "O'zbek shoiri Muximiy", A.Olimjonovning "Muhammad Amin Muximiy", X. Zaripovning "Muhammad Amin Muximiy", X.Razzoqovning "Muximi va Zavxi", maqolalar to'plami "kitoblari nashr etilgan. Ushbu maqola bu tadqiqot va Muqimiy o'z asarlarida yoritib bergan siyosat va bu asarlarga ot'kazilgan bosim haqida ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Demokratik adabiyot, "Devoni Muqimiy maa hajviyot", "Dorigo mulkimiz", "Hajviy Bekturboy", "Dar mardumi aqjar batareyiqi muxammas", "Dar mazammati zamona", "Tanobchilar"

Muqimiy taxallusi ostida tanilgan Muhammad Aminxo'ja Mirzaxo'ja o'g'lini biz buyuk shoir va mutafakkir deb billamiz. U 1850 yilda Qo'qonning Bekvachcha mahallasida (hozirgi Muqimiy ko'chasi) tug'ilgan. Otasi novvoy Mirzaxo'ja Mirfozil o'g'li, onasi Bibioysha Sayidolim Nodirshayxning qizi edi. She'riy tabiatni egallashda onasining o'rni beqiyos. Chunki onasi katta ma'lumotli va og'zaki ijodni juda yaxshi bilgan. Aynan shu ayol tufayli Muqimiyda she'riy iste'dod rivojlanadi. U birinchi she'rini o'n yoshida yozgan. Muqimiyning besh farzandi va uchinchi farzandi bo'lgan.

Satirikning siyosatiga ham nazar solsa arziydi. Zero, aynan Muqimiy O'zbek demokratik adabiyoti asoschilaridan biridir. Shoir o'z ishlarida ko'plab siyosiy jarayonlar va xalq dardini oritib bergan.

Darhaqiqat, Muqimiy murakkab davrda hayot ko'rgan. Bunday qiyin davr O'rta Osiyo, jumladan, chor Rossiyasini mustamlakaga aylantirdi. Muqimiy - oddiy xalq orasidan chiqqan va butun kuchini shu millatga bergan shoir. Shu bilan birga, u rus bosqini tufayli ijtimoiy hayotda yuz berayotgan o'zgarishlarni yoritib, adabiyotning yangilanishiga munosib hissa qo'shadi. Uning she'rlari

hayotligida Turkistonning turli shaharlarida yoyilgan va shoirlar uni unga kuylagan. Muqimiy milliy ozodlik harakati haqida she'rlar yozgan va o'z salohiyati va maqomiga ega maktab yaratgan olim bo'lgan. U mazlum ishchilar, kambag'al hunarmandlar va uysiz dehqonlarning olovli qo'shiqchisi sifatida paydo bo'ldi. U mustamlakachilik tizimining adolatsizligi va zo'ravonligini, o'sha davrdagi tartibni mashhur tarzda qoralaydi. Demokratik adabiyot XIX asrning ikkinchi yarmida yangi tarixiy sharoitlar asosida vujudga keldi va o'sha davr hayotini aks ettirdi.

Demokratik adabiyot - bu o'z davrining eng ilg'or adabiyoti, chunki u hayot haqiqatini bo'yashdan ko'ra, hayot haqiqatlarini birinchi navbatda tasvirlay boshladi. Muqimiy ijodi hayot haqiqatlariga asoslangani bilan ham ahamiyatlidir. U o'z ijodi bilan Devon adabiyoti deb nomlanuvchi jahon adabiyotida Sharq adabiyotining eng yaxshi an'alarini davom ettirdi. Shu bilan birga, u rus bosqini oqibatida ijtimoiy hayotda yuz bergan o'zgarishlarni yoritib, adabiyotning yangilanishiga munosib hissa qo'shdi. Mahalliy shoirlar orasida u o'zining ajoyib iste'dodi va betakror uslubi bilan mashhur bo'ldi. Muqimiy ijodini o'rganish uning tirikligida boshlangan. Uning she'rlarida ifodalangan turli munosabatlar haqidagi munozaralar va maqolalarda buning isbotini ko'rish mumkin. Shoir vafotidan to'rt yil o'tgach, uning kabineti birinchi marta 1907 yilda Nikolay Ostroumov tomonidan nashr etilgan. Unda shoirning tarjimai holi va ijodi, she'riy asarlari haqida qisqacha ma'lumot berilgan. 1910 yilda shoir asarlarining ikkinchi nashri Portsev toshografiyasida "Devoni Muqimiy maa hajviyot" nomi bilan nashr etilgan. Shoir ijodini jiddiy va keng qamrovli o'rganish 30-yillardan boshlangan. Bu davrda Muqimiy asarlarini yig'ish, o'rganish va nashr etish jadal va samarali olib borildi. Gazeta va jurnallarda bir qancha maqolalar chop etildi.

Buyuk shoir G'afur G'ulom bu olijanob ishning boshida bo'lgan. Uning tashabbusi bilan 1938 yilda "Muqimiy bayozi" tuzilib nashr etildi. "Bayoz" janrining xususiyatiga ko'ra (satira-hazil, lirikasi) tartibga solingan va kerakli tushuntirishlar, lug'atlar berilgan, 800 satrdan iborat shoirning 27 ta she'rini o'z ichiga oladi. 1950 -yillarda shoirning "Lirik va satira" asarlari rus tilida Moskvada nashr etilgan. 1953 yilda Muqimiy vafotining 50 yilligi munosabati bilan u haqida bir qancha tadqiqotlar yaratildi va Muqimiyshunoslikka asos solindi.

H.Yoqubovning "O'zbek shoiri Muqimiy", A. Olimjonov "Muhammad Amin Muqimiy", H. Zaripov "Muhammad Amin Muqimiy", H. Razzoqov "Muqimiy va Zavqiy" kitoblari va "Furqat va Muqimiy" maqolalari nashr etilgan. Shoir ijodiga oid ko'plab tadqiqotlar olib borilgan.

Afsuski, Muqimiy asarlari sovet mafkurasi talablariga muvofiq bir tomonlama talqin qilingan. Natijada shoirning she'riy me'rosi mohiyatidan olib tashlandi. Ya'ni, uning asarlari tahrir qilingan, qisqartirilgan va manbalarda qoldirilgan. Muqimiyning asarlari turli qo'lyozma va litografiyalarda, rassomlarning daftarlarida, havaskor yozuvchilar to'plamlarida, har xil odamlarning qo'lidagi qog'ozlarda saqlangan. Karimovning "Asarlar to'plami" jami to'rt marta nashr etilgan (1958,1960,1973,1974). Afsuski, kommunistik mafkuraning kuchli bosimi tufayli Muqimiy ijodi bu nashrlarda ham to'liq va mukammal nashr etilmadi.

A. Shokirov Muqimiy adabiy merosining qo'lyozmalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Xususan, sovet davrida shoir asarlarining oxirgi nashriga [Karimov 1974] kirmagan ba'zi she'rlar keng jamoatchilik e'tiboriga havola qilingan.

Ilmiy izlanishlar natijasida shoir ijodining quyidagi jihatlari sovet davri mafkurasi bo'yicha ataylab buzilgan.

*Birinchi*dan, shoirning diniy-tasavvufiy asarlarining aksariyati nashr etilmagan;

*Ikkinchi*dan, Muqimiy qozilarga boy, savdogar sifatida tasvirlash tadqiqot uchun ustuvor vazifa sifatida belgilangan;

*Uchinchi*dan, Muqimiyning "Saroy adabiyoti" va uning an'analariga munosabati noto'g'ri talqin qilingan va ulardan sinfiy kurash alomatlari izlangan. Shoirning turli janrdagi lirik she'rlari singari "Dorigo mulkimiz", "Hajviy Bekturboy", "Dar mardumi aqjar batariki muxammas", "Dar mazammati zamona" kabi, bunga ko'plab ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi komikslar misol bo'la oladi. "Sayohatnoma", "Dar mazammati qurbaqasi" tahrirlangan va qisqartirilgan holda nashr etilgan. Xususan, "Bizning dorivor mulkimiz" nomli muxammas janridagi she'r Muqimiy asarlari to'plamida 6, asl nusxada esa 8 bandga ega.

Muqimiy 1876-yilda yer qurilishi mahkamasida mirzalik qilgan faoliyati vaqtda amaldorlarning qallobliklarini befarq kuzata olmasdan "**Tanobchilar**" satirasini yozadi.

Bu satirada Muqimiy oddiy xalq vakillarini, kambag'al dehqonni zo'ravon va zolim amaldorlarga qarama-qarshi qilib tasvirlaydi, shularning manfaatlari nuqtai nazaridan voqealarga yo'nalish berib, faoliyatlarini baholaydi. «Tanobchilar»ga ko'pdan-ko'p soliqlardan biri-er solig'i, uning amalga oshirilishi, amaldorlarning faoliyatlari va dehqonlar ommasining ularga bo'lgan munosabatlari kabi muhim ijtimoiy masalalar asos qilib olingan. Mahalliy amaldorlar va qishloq boylari uchun aldash, poraxo'rlik va qalloblik vositasi bo'lgan «Tanobkashlik» (soliqlar miqdorini belgilash uchun ekinzorlar miqyosini aniqlash)ni tasvirlash bilan shoir qishloqlarning talanishi,

dehqonlarning tobora ko`proq qashshoqlanishi manzarasini yaratadi. Tanob solig`i birovga «azob» o`zgacha «rohat» bag`ishlagan.

On ikki oyda keladur bir tanob,
Ozgalarga rohatu menga azob.

Shoir jabrlanuvchi oddiy dehqon tilidan gapiradi. Bu usul ro`y berayotgan adolatsizlikni xolisona baholashga, dehqonlarning dunyoqarashi, kechinmalari, ruxiy kayfiyatlari va sotsial tip sifatidagi xarakterlarini chuqurroq ochishga imkoniyat beradi. Dehqon amaldorlar zulmidan, kundan-kunga ortayotgan soliqlardan norozi:

Adl qulog`ila eshit holimi,
Zulm qilur, baski, menga zolimi.

Asarning boshidan-oxirigacha ikki guruh, ikki qarama-qarshi sinf vakillari: amaldorlar-zulm qiluvchilar va dehqonlar – jabrlanuvchilar guruhi harakat qiladi. Unda ezilgan dehqon obrazi-bayonchidan tashqari amaldorlar guruhining vakillari sifatida Sulton Ali Xo`ja va Hakimjonlarning satirik obrazlari yaratiladi. Bu ikkala amaldor o`zlarining qishloq ommasiga qarshi qaratilgan faoliyatlarida bir-birlari bilan qalin ittifoqda:

a) Muqimiy Sulton Ali Xo`ja va Hakimjon obrazlarining turli tomonlarini butun asar davomida izchillik bilan ocha borib, juda o`tkir o`xshatishlar kashf etadi. Bu ikki hamtovoqning xarakterlari, ichki dunyosi ham bir-biriga yaqin va ayni zamonda shaxs sifatida o`z qiyofasiga ega:

b) Amaldorlar tanob o`lchash uchun kelgan qishloqlarda, birinchi navbatda, dehqonlarni yig`ib, ularga ruhiy ta`sir ko`rsatishga kirishadilar. Bu ishda ularga diniy aqidalar juda qo`l keladi. Oz hukmini o`tkazish uchun ular ijtimoiy kelib chiqishlarini xizr-avliyolarga, «Er xubbi va Bibi Ubaydalarga» olib borib bog`lab sodda dehqonlarni din nomidan qo`rqitadilar.

Qalbaki «avliyo»lar bunday ruhiy tazyiqdan bir katta maqsadni-o`z buyruq va g`ayriinsoniy shartlarining dehqonlar tomonidan so`zsiz bajarilishini ko`zlaydilar. (P-tom, 6-bet)

Sulton Ali Xo`ja bilan Hakimjonlar chor hukumatining vakillari sifatida xalq ustidan cheksiz zo`rlik va zulm o`tkazish huquqiga ega edilar. Shu ular o`zlarini xo`jayin hisoblab, xalqni istagancha haqorat qilar, do`q urar edilar. Muqimiy satirada amaldorlarni fosh etishni kuchaytira boradi, ularning poraxo`rligini fosh etadi, shu bilan birga ham pora olishi va yer solig`ini ikki barobar qilib belgilab ketishlarini yorqin aks ettirardi. Bu tipik hodisa edi.

Xulosa qilganda, Muqimiy o'z davrining juda jiddiy va dolzarb muammolarini o'z asarlarida yoritib siyosiy analitik sifatida ham katta mehnat qoldirgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Afsuski ko'p yillar davomida "Muqimiy siyoasati" bosim ostida bo'lgan. Va bugungi kunga kelib buyuk shoir va satirikning ishlari ommaga taqdim etilib Muqimiy yashab o'tgan davrning real holati tasvirlanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O.Karimov. Muqimiy ijodi klaster tahlilida
2. N. Karimov, B. Nazarov, U, Narmatov, Q. Yo'ldoshev. Adabiyot bo'yicha darslik. Toshkent, 2004
3. Q. Pardayev. Oltin harflar. 2019 yil Vol.1. www.navoiy-uni .uz. Sahifa 23
4. Tafakkur.net <https://tafakkur.net/masnaviylar/muhammad-aminxoja-muqimiy>